

Az egyszülős családdá válás társadalmi meghatározottsága⁴⁵

Monostori Judit
2013

1. Bevezetés

Az egyszülős családokról való ismereteink bizonyos dimenziók vonatkozásában igen gazdagok. Statisztikai adatközlések és szociológiai kutatások is számos információt nyújtanak az egyszülős családok jövedelmi viszonyairól, a szegénységben való érintettségükről, az életkörülményeikről, a lakhatással kapcsolatos nehézségeikről. Mindezeknek a legfontosabb állítása az, hogy *az egyszülős családok a társadalom egyik leghátrányosabb helyzetben levő csoportját képezik.*

Demográfiai szempontból viszont már sokkal szegényesebb a tudásunk, és bizonyos vonatkozásokban a közbeszédben tévesen elterjedt állítások nehezítik a tisztánlátást. Gyakran halljuk, olvassuk, hogy az utóbbi időben egyre többen élnek egyszülős családban, valójában azonban a 19 évesnél fiatalabb gyermekek körében a rendszerváltás óta nem változott az egy szülővel nevelkedők aránya: a Népszámlálások és a KSH Munkaerő-felmérésének adatai szerint 1990-ben, 2001-ben és 2011-ben is 16 százalékot tett ki. *(Népszámlálások 2%-os mintája, KSH MEF 2011-es adatai alapján saját számítás)* Szintén kevésbé köztudott, hogy az egyszülős családokban élő gyermekek 2/3-a élt olyan családban, ahol a szülőn kívül a családban, háztartásban nem élt senki *(saját számítás, 2011-es adat)*.

Jól ismert tény viszont, hogy az egyszülős családok döntő többségében az anya neveli a gyerme(ke)ket, és hogy az egyszülős családokban alacsonyabb a gyermekszám, mint azokban a családokban, ahol a szülők párkapcsolatban élnek.

Az egyszülős családok témaköre gyakran a család válságával kapcsolatos kontextusban merül fel, mint a válság egyik nagyon fontos indikátora. Ugyanakkor alapvető információk hiányoznak ahhoz, hogy az egyszülős családok létét, mint társadalmi jelenséget összekapcsoljuk a család válságával, ha egyáltalán elfogadjuk azt a tételt,

---

45 Megjelent: Socio.hu 2013.

hogy a család, mint társadalmi intézmény válságban van (*lásd erről Vaskovics, 2002; Harcsa, 2013*).

Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy az egyszülős családszerkezet mit jelent a szülői életpályán. *Vajon ez egy átmeneti szakasz, egy párkapcsolat felbomlásából egy másik létesítése felé, vagy dominánsan egy hosszú éveken át, esetleg a gyermek felnövekedésig tartó időszak? Vajon mekkora azoknak az aránya, akik gyermekük születése óta egyszülős családszerkezetben élnek?* Más szavakkal: akkor jutunk közelebb az egyszülős családszerkezet lényegének megértéséhez, ha tudjuk, hogy mennyi ideig tart a szülői és a gyermeki életpályán és mi felé tart, milyen új perspektívákat rejt magában. Nyilvánvalóan történeti időben, társadalmi rétegenként és számos egyéb ismérv alapján is különböznek az egyéni életutak abban, hogy milyen hosszú ideig áll fenn az egyszülős családszerkezet, ugyanakkor keresnünk kell a domináns jellemzőket, és rá kell mutatnunk a különbségekre is. Mindezek alapján családi életutak tipizálhatók.

A másik fontos kérdés, hogy mennyien érintettek az életpálya során az egyszülős családszerkezeti formában, azaz *mennyien vannak azok a gyermekek és szülők, akik valaha éltek egyszülős családban?* Sokakat érint viszonylag kevészer vagy egy-egy társadalmi csoportnál kumulálódik a jelenség, ahol az egyszülős családszerkezeti forma többször is visszatér az életpálya során?

A harmadik kérdéscsoport arra vonatkozik, hogy *milyen társadalmi ismérvek határozzák meg az egyszülős családok kialakulását, a családszerkezet fennmaradásának hosszát, a kilépési lehetőségeket?* Melyek azok a társadalmi problémák (anyagi helyzet, munkaerőpiaci pozíció), amelyek begyűrűzve a családok életébe, szerepet játszanak a párkapcsolaton nyugvó családszerkezet felbomlásában, az egyszülős családszerkezet kialakulásában?

Ez a tanulmány alapvetően két dologra vállalkozik:

- Egyrészt bemutat néhány olyan adatot, amely az egyszülős családok dinamikájára utal, vagyis az egyszülős státuszban való érintettségre, továbbá arra, hogy mennyien változtatják meg státuszukat egy meghatározott időszak alatt.
- Másrészt megvizsgálja, hogy az egyszülős családstruktúra kialakulását milyen demográfiai és szociológiai jellemzők határozzák meg, melyeknek van különösen erős hatása az egyszülős családok kialakulására.

Vizsgálatunk során *családi szintű és a jelenségek dinamikájára* koncentrálnak megközelítést alkalmazunk. Az egyszülős családok vizsgálatakor különösen fontosak ezek a szempontok, hiszen az egyszülős családok döntő többsége egy párkapcsolaton nyugvó családszerkezet felbomlásával jön létre, és az esetek jelentős részében néhány év után, újabb párkapcsolat létesítésével mozaik családdá alakul át.

A családi szintű megközelítés pedig azért fontos, mert így nem csupán a gyermekkel maradó szülő, hanem a korábbi családból kiváló szülő demográfiai és szociológiai ismérvei is a vizsgálat tárgyát képezik.

A téma szorosan kapcsolódik a válás témaköréhez, ugyanakkor attól nyilvánvalóan el is tér. Egyrészt abban, hogy az egyszülős családok nemcsak házasságok, hanem élettársi kapcsolatok felbomlásával is keletkeznek, másrészt abban, hogy itt kizárólag

a gyermekes családok kerülnek az elemzési körbe, ami a szülői generáció életkora szempontjából is szelektáló tényező.

A tanulmány első fejezetében az egyszülős családok néhány fontosabb demográfiai és szociológiai jellemzőjét mutatjuk be statikus adatfelvételek alapján. A második fejezetben az egyszülős családok kialakulásának és megszűnésének dinamikájára utaló adatokat, számításokat közlünk. A 3-5 rész az egyszülős családdá válás társadalmi meghatározottságával foglalkozik. A harmadik részben a témához kapcsolódó korábbi kutatási eredményeket, a negyedik részben pedig a kutatásunk módszertanát ismertetjük. Az ötödik fejezetben vizsgálati eredményeink olvashatók.

2. Az egyszülős családok néhány fontosabb demográfiai és szociológiai jellemzője

A 19 év alatti gyermekek körében az egyszülős családban élők aránya a rendszer-váltás óta alapvetően nem változott. 1990-ben 15,6 százalékot, 2001-ben 15,9 százalékot, 2011-ben pedig 16,1 százalékot tett ki azoknak az aránya, akik csak egy szülővel éltek együtt (1. táblázat).

A vizsgálati években az egyszülős családban nevelkedő gyermekek kétharmada olyan családban élt, ahol a szülőn (és a testvéreken) kívül más (rokon vagy nem rokon) személyek nem éltek. A gyermekek 20-24%-a testvér nélkül élt, csak a szülőjével ketten. Megközelítőleg egyharmaduk (33-37%-uk) 19 év alatti testvérükkel/testvéreikkel és a szülővel. 7-11 százalék között mozgott azoknak az aránya, akiknek családjában a szülőn kívül csak nagyobb, 18 év feletti testvérük/testvéreik éltek (2. táblázat).

Az a tény, hogy az egyszülős családok döntő többségében a szülőn és a gyermek(ek) en kívül nem élnek más rokonok, arra a több évtizedes tendenciára vezethető vissza, hogy a többgenerációs együttélési formák visszaszorultak. Ez azoknak a gyermekes családoknak a családszerkezetét is átalakította, ahol két szülő neveli a gyermekeket, azonban az egyszülős családforma esetében ez súlyosabb következményekkel járhat, hiszen a gyermekek felügyelete, a személyes együttlétet kívánó tevékenységek egyetlen személyre hárulnak. Más oldalról ez a családszerkezeti forma nagyobb kockázatot jelent az olyan együttélések kialakulására is, amelyet a szakirodalom a szülő és a gyermek túl szoros kapcsolatának nevez, amelyben alapvetően a szülő túlságosan erős érzelmi köteléket alakít ki a gyermeke felé (Rogge, 1993).

1. táblázat. 19 év alatti gyermekek megoszlása háztartástípus szerint, 1990, 2001, 2011, (%)

Háztartástípus	1990	2001	2011
Pár+1 18 éves és fiatalabb gyermek	12,8	12,9	15,1
Pár+2 18 éves és fiatalabb gyermek	35,9	30,6	28,4
Pár+3 vagy több 18 éves és fiatalabb gyermek	15,0	18,0	19,1
Pár+18 éves és fiatalabb gyermekek és/vagy csak 19-24 év közötti gyermekek	5,8	8,3	9,5
Egy szülő+1 18 éves és fiatalabb gyermek	3,7	3,6	3,2
Egy szülő+2 vagy több 18 éves és fiatalabb gyermek	5,4	5,3	5,9
Egy szülő+18 éves és fiatalabb gyermekek és/vagy csak 19-24 év közötti gyermekek	1,1	1,5	1,7
Egy szülő csak 19 év alatti gyermek(ek)kel és más személy is él velük	5,0	4,9	4,7
Egy szülő legalább egy 19 év alatti és legalább egy 19-24 év közötti gyermekkel és más személy is él velük	0,4	0,6	0,6
Szülők egy 19 év alatti gyermekkel és más személy is él velük	3,1	3,4	3,4
Szülők két 19 év alatti gyermekkel és más személy is él velük	5,9	5,1	3,9
Szülők legalább három 19 év alatti gyermekkel és más személy is él velük	3,1	3,1	1,6
Szülők legalább egy 19 év alatti és legalább egy 19-24 év közötti gyermekkel, és más személy is él velük	2,7	2,7	2,6
Egyéb együttélési forma	0,0	0,0	0,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: 1990-es adat: Népszámlálás 2%-os mintája, saját számítás; 2001-es adat: Népszámlálás 2%-os mintája, saját számítás; 2011-es adat: Munkaerő-felmérés 2011 első negyedéves, saját számítás

2. táblázat. Az egyszülős családban élő 19 év alatti gyermekek megoszlása háztartástípus szerint, 1990, 2001, 2011 (%)

Háztartástípus	1990	2001	2011
Egy szülő+1 18 éves és fiatalabb gyermek	23,8	23,0	19,8
Egy szülő+2 vagy több 18 éves és fiatalabb gyermek	34,5	33,3	36,5
Egy szülő+18 éves és fiatalabb gyermekek és/vagy csak 19-24 év közötti gyermekek	6,8	9,4	10,6
Egy szülő csak 19 év alatti gyermek(ek)kel és más személy is él velük	2,7	3,5	3,9
Egy szülő legalább egy 19 év alatti és legalább egy 19-24 év közötti gyermekkel és más személy is él velük	32,1	30,8	29,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: 1990-es adat: Népszámlálás 2%-os mintája, saját számítás; 2001-es adat: Népszámlálás 2%-os mintája, saját számítás; 2011-es adat: Munkaerő-felmérés 2011 első negyedéves, saját számítás

A gyermekek döntő többségét az anya neveli. Az időbeli trendet tekintve egyre jellemzőbb, hogy a gyermekek az anyjukkal élnek együtt. 1990-ben az egyszülős családban nevelkedő gyermekek 85,5, 2001-ben 89,7, 2011-ben pedig 91,7 százaléka az anyjával élt (3. táblázat).

Ez a tendencia összefügghet azzal, hogy feltételezhetően napjainkban a nők nagyobb aránya vállal egyedül, tartós párkapcsolat nélkül gyermeket, mint korábban. Ugyanakkor erre vonatkozóan nincsenek adataink, csupán egy-egy időpontra/időszakra vonatkozó becslések. A 2003-2008 közötti időszakra vonatkozó számítások szerint például az újszülött gyermekek 9%-ának volt egyedülálló az édesanyja (Murinkó & Földházi 2012). Ezeknek egy része nyilván az anya tudatos döntésével függ össze, ugyanakkor nem feltétlenül. A párkapcsolat válságba kerülése (talán éppen a gyermekvállalással kapcsolatban), az apa halála és számos egyéb élethelyzet állhat amögött, hogy egy anya egyedül kezdi nevelni gyermekét.

3. táblázat. Az egyszülős családban élő 19 év alatti gyermekek megoszlása a szülő neme szerint (%)

A szülő neme	1990	2001	2011
Nő	85,5	89,7	91,7
Férfi	14,5	10,3	8,3
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: 1990-es adat: Népszámlálás 2%-os mintája, saját számítás; 2001-es adat: Népszámlálás 2%-os mintája, saját számítás; 2011-es adat: Munkaerő-felmérés 2011 első negyedéves, saját számítás

Az iskoláskor alatti gyermekek körében az egyszülős családban élők aránya alacsonyabb, mint az idősebb gyermekek körében. Mindhárom vizsgálati évre elmondható, hogy a 6-18 év közöttiek körében minél idősebb korcsoportot vizsgálunk, annál magasabb azoknak az aránya, akiket csak az egyik szülőjük nevel. A 15-18 évesek korcsoportjában már közel minden ötödik gyermek egyszülős családban él (4. táblázat).

4. táblázat. Az egyszülős családban nevelkedő gyermekek aránya a gyermek korcsoportja szerint (%)

A gyermek korcsoportja	1990	2001	2011
0-2 éves	13,2	13,1	11,3
3-5 éves	12,4	13,5	11,5
6-9 éves	14,4	14,4	15,8
10-14 éves	16,8	16,5	18,8
15-18 éves	18,8	19,4	19,7
0-18 éves összesen	15,6	15,8	16,1

Forrás: 1990-es adat: Népszámlálás 2%-os mintája, saját számítás; 2001-es adat: Népszámlálás 2%-os mintája, saját számítás; 2011-es adat: Munkaerő-felmérés 2011 első negyedéves, saját számítás

3. Az egyszülős családszerkezet dinamikája

A keresztmetszeti adatfelvételek azt mutatják, hogy egy adott időpontban a gyermekeknek hány százaléka él egyszülős családban. Az érintettség annak vizsgálatát jelenti, hogy mennyien vannak azok, akik életük során éltek egy adott háztartás/családstruktúrában. Ezt vizsgálva megállapítható, hogy 2005-ben a 0-19 éves korosztály 16%-a egyszülős háztartásban élt, de további 7%-ot tett ki azoknak a gyermekeknek az aránya, akiket jelenleg párkapcsolatban élő szülők nevelnek, de az egyik szülő nem vérszerinti (5.táblázat). Ezek az ún. mozaik családok, ahol a gyermekek korábban nagy valószínűséggel éltek egyszülős családban. További 3%-ot tett ki azoknak az aránya, akiket olyan szülők nevelnek, akik egyike sem vérszerinti. Köztük is feltehetően vannak olyanok, akik hosszabb-rövidebb ideig csak az egyik vérszerinti szülőjükkel éltek együtt, noha itt többségükben olyanok lehetnek, akiket kezdetektől nevelőszülők neveltek, vagy mindkét szülőjüket elveszítették, és nagyszüleik (egyéb rokonok) nevelték őket.

A 0-19 évesek között minél idősebb korosztályt vizsgálunk, annál magasabb a mozaik családban élők aránya (5.táblázat). A 18-19 évesek körében már 9%-ot tesz ki azoknak a gyermekeknek az aránya, akiket két szülő nevel, de csak az egyik vérszerinti. Ha ehhez hozzáadjuk az egyszülős családban nevelkedő gyermekek arányát, ami meghaladta a 23%-ot, akkor megállapítható, hogy a 18-19 évesek harmada már élt egyszülős családban.⁴⁶

5. táblázat. A gyermekek megoszlása aszerint, hogy kik nevelik, 2005 (%)

A gyermeket nevelő szülők	A gyermek életkora						
	0-2 éves	3-5 éves	6-9 éves	10-14 éves	15-17 éves	18-19 éves	0-19 éves
mindkét szülő vérszerinti	86,5	81,3	75,3	71,4	67,4	65,6	74,4
két szülő neveli, de csak az egyik vérszerinti	1,4	3,5	6,6	8,3	8,8	8,9	6,5
egyik szülő sem vérszerinti	1,6	3,1	3,2	2,7	2,5	2,1	2,6
egyszülős	10,4	12,1	14,8	17,6	21,2	23,3	16,4

Forrás: 2005 évi Mikrocenzus. 10. Gyermek a családban. KSH, 2007

Az egyszülős családszerkezetben valaha érintettek becsült aránya:

32-34%

23-26%

46 Az érintettségre vonatkozó becslésekre ld. még Anderson tanulmánya, amely több országra vonatkozóan végzett hasonló számításokat. Az adatok többségében az 1990-es évek elejére, közepére vonatkoztak (Anderson 2002).

Az egyszülős családok dinamikáját oly módon is vizsgálhatjuk (és ez lenne a legmegfelelőbb módszer), hogy egy-egy személy életútját hosszabb ideig követjük. Ily módon képet kaphatunk arról, hogy az egyszülős családok milyen családszerkezetekből alakulnak ki, mennyi ideig állnak fenn, és jellemzően milyen családszerkezetté alakulnak át.⁴⁷ A következőkben az *Életünk fordulópontjai* panel adatfelvétel alapján egy három éves időszak alatt bekövetkezett változásokat mutatunk be, amely jól jelzi, hogy mikro szinten még egy ilyen rövid időszak alatt is milyen nagymértékű családszerkezeti változások zajlanak.

Adataink a kiinduló évben, azaz 2004-ben 21-50 év közötti nők családszerkezeti változásait mutatják.⁴⁸ Azt vizsgáltuk meg, hogy milyen családszerkezetben éltek 2004-ben azok, akik 2008-ban egyedül nevelték gyermeküket/gyermeküket, illetve milyen családszerkezetben éltek 2008-ban azok, akik 2004-ben egyszülősök voltak. Az egyik az egyszülős státuszba való belépés, a másik a kilépés oldaláról mutatja meg a családszerkezeti forma dinamikáját.

A 2008-ban egyszülős státuszban élő nők közel kétharmada 4 évvel korábban is ebben a családszerkezeti formában élt, ugyanakkor 1/3-uk más struktúrában. Döntő többségük párjával és gyermekével/gyermekekkel élt (6. táblázat). Ez az adat is azt támasztja alá, hogy az egyszülős családok döntő többsége válással, párkapcsolat felbomlásával keletkezik.

6. táblázat. A 2008-ban gyermeküket egyedül nevelő nők családszerkezete 2004-ben (2004-ben 21-50 év közötti nők) (%)

Családtípus	2004	2008
egyedülálló	2,4	egyedülálló szülőként
párjával él	0,5	
párjával és gyermekkel	30,9	
egyedülálló szülőként	63,1	
szülővel pár és gyermek nélkül	2,6	
egyéb	0,5	

A kilépési oldal hasonló dinamikát mutat: a gyermeküket egyedül nevelő nők 70%-a négy évvel később is ugyanebben a státuszban volt, viszont 30%-uk családszerkezete megváltozott. Az egyszülős családszerkezet felbomlásának útjai több irányba vezetnek (7. táblázat). Az esetek több mint felében új párkapcsolat vagy a korábbi kapcsolat

47 A család/háztartás struktúra mikroszintű változásairól magyar panel adatok alapján végzett számításokat Harcsa István (*Harcsa, 2009*). Az egyszülős család státusz kialakulását és megszűnését szintén magyar adatokon vizsgálta Földházi Erzsébet (*Földházi, 2008*). A témára vonatkozó külföldi kutatások sorában lásd pl. *Bradshaw & Millar 1991; McKay, 2002*; összehasonlító kutatások területéről pl. *Lehmann & Wirtz, 2004*.

48 A szelekciós tényezők indoklását a tanulmány későbbi fejezetében írjuk le.

helyreállítása következtében egy kétszülős családmódel alakult ki. Ugyanakkor jelentős azoknak a nőknek az aránya is, akik egyedülállóvá váltak, azaz gyermekük elköltözött. Kisebb csoportot alkottak azok, akiknek gyermeke elköltözött, ők maguk pedig együttélésen alapuló párkapcsolatot alakítottak ki, házasságot kötöttek.

7. táblázat. A 2004-ben gyermeküket egyedül nevelő nők családszerkezete 2008-ban, 2004-ben 21-50 év közötti nők (%)

2004	Családtípus	2008
egyedülálló szülőként	egyedülálló	8,6
	párjával él	2,6
	párjával és gyerekekkel	16,8
	egyedülálló szülőként	70,3
	szülővel pár és gyermek nélkül	1,1
	egyéb	0,8

4. Elméleti keretek és a korábbi kutatások eredményei

Ahogy a fentebb bemutatott adatok is jelezték, az egyszülős családok döntő többsége válással keletkezik. Magyarországon viszonylag alacsony azoknak a gyermekvállalásoknak az aránya, ahol a nő egyedül, pár nélkül vállalja, szüli meg gyermekét, és a gyermek születése után is egyedül marad.

Az egyszülős családok keletkezésének társadalmi beágyazottságát vizsgálva ily módon közvetlenül kapcsolódhatunk a válás elméleteihez és a válással kapcsolatos kutatási eredményekhez, azzal a kiterjesztéssel, hogy az élettársi kapcsolatok felbomlását is vizsgáljuk, illetve csak azokra a válásokra koncentrálunk, ahol gyermekek élnek.

A tanulmányban tudatosan és hangsúlyozottan nem az egyszülős családdá válás közvetlen okairól, hanem annak társadalmi beágyazottságáról beszélünk. Az empirikus vizsgálatok a válás közvetlen okaiként olyan tényezőket szoktak megemlíteni, mint az elhidegülés, szeretethiány, a közös célok hiánya, a mindennapos konfliktusok, a családon belüli munkamegosztás problémái, az alkoholizmus, a hűtlenség stb. (Földházi, 2009). Minket nem ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata foglalkoztat, hanem az, hogy megragadható-e az egyszülős családdá válás társadalmi meghatározottsága. Vannak-e olyan társadalmi ismérvek, amelyek erősebben hordozzák magukban a gyermekes családok felbomlásának kockázatát, mint mások?

A gyermek léte már önmagában befolyásolja azt a tényt, hogy felbomlik-e egy párkapcsolat, hiszen a házasság megszűnésének kockázata a gyermektelenek körében nagyobb (Földházi, 2008). Ugyanakkor egyre elfogadottabbá vált az a nézet, hogy ha

egy házasság megromlik, akkor a párnak még akkor is el kell válnia, ha gyermeket nevelnek (S. Molnár, 2010). Elfogadóbbak lettek az emberek azzal az állítással kapcsolatban is, hogy egy gyermek inkább nevelkedjen egy mostoha szülővel, harmonikus kapcsolatban, mint egy konfliktusokkal terhelt családban az édesszüleivel.

Ugyanakkor más adatokkal összevetve arra következtethetünk, hogy az egyszülős családok élethelyzetét, körülményeit az egyik legsúlyosabb társadalmi problémának látják az emberek (S. Molnár, 2010).

Feltehetően differenciáltabb képünk lenne ezekről a jelenségekről, ha a lakossági adatfelvételek során azt a kérdést feszegetnénk, hogy egy rossz kapcsolat felbontása akkor is preferált-e, ha később a gyermekkel maradó szülőnek hosszabb ideig egyedül kell nevelnie a gyermekét. A párkapcsolatok felbontásával kapcsolatos megengedőbb attitűd mögött valószínűleg sokszor az a feltételezés húzódik meg, hogy a gyermekével egyedül maradó szülő hamarosan új párt talál magának.

Mindezeket is figyelembe véve úgy véljük, hogy a válási döntés meghozásakor még mindig szerepe van annak, hogy a családban nevelkedő gyermekek érkei mit kívánnak, hogy hányan vannak, és hogy közös gyermekekről vagy korábbi párkapcsolatból hozott gyermekekről van szó. Ha nincsenek közös gyermekek, akkor feltételezésünk szerint a párok könnyebben döntenek a válás mellett. A családból kilépőnek – általában a férj, a férfi partner – nem kell tartania attól, hogy hogyan fogja a külön családban nevelkedő saját gyermekével tartani a kapcsolatot, nem kell szembenéznie mindazokkal a nehézségekkel, amit az új otthon megteremtése mellett a gyermektartás költségei rónak rá. A feleségnek, női partnernek pedig nem kell azzal a dilemmával megbirkóznia, hogy helyes döntést hoz-e, ha a gyermekét egyedül, (legalább egy ideig) pár nélkül neveli majd, annak lelki és anyagi konzekvenciáival együtt.

Ha a gyermekek kicsik még, akkor a válás kockázata alacsonyabb (Földházi, 2008). Nem csak azért, mert ekkor a szülők többsége úgy véli, hogy a gyermekeknek nagyon nagy szüksége van mindkét szülőre, hanem azért is, mert jellemzően ekkor még „fiatal” kapcsolatokról van szó, amelyek az esetek jelentős részében erős érzelmi köteléket jelentenek, még akkor is, ha a kisgyermekes születése erősen megrengetheti a párkapcsolatokat. Ráadásul a kisgyermekes nők esélyei új párkapcsolat kialakítására nagyon kicsik, így a válás során nagy valószínűséggel számíthatnak arra, hogy gyermeküket vagy gyermekeiket hosszabb ideig egyedül fogják nevelni.

Ugyanakkor néhány kutatás arra hívja fel a figyelmet, hogy az elsősülött gyermekek és a további gyermekek különböző módon hatnak a szülők párkapcsolatának felbontására. Waite és Lillard kimutatták, hogy az elsősülött gyermekek egészen iskolás korukig stabilizáló hatást gyakorolnak a szülők párkapcsolatára, míg a további gyermekek esetében ez csak egészen kiskorukban mutatható ki (Waite & Lillard 1991).

A válással foglalkozó elméletek és empirikus kutatások gyakran foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy hogyan hat a szülők párkapcsolatának minősége, a szülői pár válása a gyermekek generációjának párkapcsolataira. Hogy vajon nagyobb eséllyel válnak-e el azok, akiknek a szülei is elváltak, mint akiket együtt neveltek fel a szüleik.

A szülői ház hatásait vizsgálva persze ez esetben is az a kérdés, hogy közvetlen vagy közvetett hatásokról beszélünk-e. Közvetlen hatás lehet azoknak a szocializációs

mechanizmusoknak a hiánya, amelyek a problémamegoldást segítik, amelyek a harmonikus férfi és női szerepek kialakítását támogatják, melyek a gyermekneveléssel kapcsolatos kérdések megoldását segítik stb. Ezek hiányában a gyermekek generációja nagyobb valószínűséggel alakít ki olyan kapcsolatokat, amelyek nem lesznek tartósak.

Másrészt a szülők válása számos következményt hordoz magában, mint pl. a rossz anyagi helyzet, lakásproblémák stb. Az átörökítés formája lehet az is, hogy a gyermekek ebből az anyagilag hátrányos helyzetből nem tudnak kilépni, és ez növeli a párkapcsolataik felbomlásának esélyét (*Feng et al., 1999*).

Az empirikus kutatások eredményei alapján a csonka családban nevelkedés gyakran növeli az esélyét annak is, hogy a gyermekek korán lépnek tartós kapcsolatba és korán születnek első gyermekeik is (*Kamarás, 1997*). A korai családalapítás pedig az esetek jelentős részében szintén növeli a válás esélyeit.

A korai családalapítás kockázati ereje abban rejlik, hogy a fiatalok bizonyos életkor alatt nem hoznak hosszútávra szóló, megalapozott döntéseket, személyiségük még változó, munkaerőpiaci státuszuk, jövedelmi helyzetük még nem kialakult.

A válással kapcsolatos elméletek azt hangsúlyozzák, hogy a párkapcsolatok bomlásának kiterjedésében mindenképpen fontos szerepe van annak, hogy a női munkavállalás kiterjedt, hogy a nők anyagilag függetlenebbé váltak, továbbá annak, hogy a család, mint gazdasági társulás sokat veszített az erejéből (*Phillips, 2004*).

Ha ezt az alaptételt nem időbeli folyamatok vizsgálatára, hanem a társadalmi rétegkülönbségek megértésére próbáljuk használni, akkor azt várhatjuk, hogy a biztosabb munkaerőpiaci pozícióval, saját jövedelmi háttérrel rendelkezők könnyebben hoznak válási döntést, mint azok, akik nem rendelkeznek önálló jövedelemmel, vagy saját forrású bevételeik alacsony szintűek. Ugyanakkor az ide vonatkozó kutatási eredmények azt állítják, hogy ez a tétel csak abban az időszakban bizonyult igaznak, amikor a válási mutatók nem voltak olyan magasak, mint napjainkban. Manapság sokkal jellemzőbb az, hogy az alacsonyabb státuszú nők válnak el (*de Graaf & Kalmijn 2006*).

Több kutatás is kimutatta, hogy nem csak az érintettek munkaerőpiaci helyzete vagy jövedelme van kapcsolatban a válás kockázatával, hanem az is, hogy a párok munkaerőpiaci helyzete és jövedelme hogyan viszonyul egymáshoz (*Liu & Vikat 2004*).

A jövedelmi helyzet, de még inkább – ettől természetesen nem függetlenül – a megélhetési problémák nyilvánvalóan számos konfliktust generálhatnak a családban, amely a válás kockázatát növeli. Korábbi kutatások (*Liu & Vikat 2004*) eredményei alapján feltételezhetjük, hogy az anyagi problémákkal küzdő családokban a párkapcsolatok könnyebben bomlanak.

5. Adatok, módszer

Elemzésünk adatbázisát az *Életünk fordulópontjai c.* demográfiai panel adatfelvétel 2004-es és 2008-as hullámai jelentik. Azt vizsgáljuk, hogy milyen társadalmi ismérvek növelik annak a kockázatát, hogy egy gyermekét/gyermeküket nevelő párkapcsolat felbomlik, és az egyik szülő egyedül neveli tovább a gyermekét/gyermeküket.

Megfigyelésünk középpontjában azok állnak, akik 2004-ben párjukkal és gyermekeikkel együtt éltek 2008-ra viszont egyszülős családokká váltak. Mivel alapvetően a kis-korú gyermekeket nevelők érdekelnek, a szülők korcsoportját 21-50 év közé szűkítettük.

Természetesen a kétszülős családok felbomlása után más családstruktúrák is keletkeznek. A párkapcsolatból kilépő egyik fél egyedülállóvá válhat, a gyermekek családi fészekből történő kilépése után a szülői pár egyedül maradhat, és az is előfordulhat, hogy a gyermek párkapcsolatot létesít, megházasodik és a szülői családban marad, vagy maga is gyermeket vállal és úgy marad tovább a szülői házban. Mindezekkel a családstruktúra változásokkal elemzésünkben nem foglalkozunk.

Mivel a gyermekek döntő többsége válás után az anyával marad, elemzésünket a nőkre koncentráltuk⁴⁹, hiszen a panel adatfelvétel csak a család egyik tagját követi. Így a szülői pár női tagjának követésével tudjuk az egyszülős családdá válás társadalmi ismérveit vizsgálni.

A 2004-ben párkapcsolatban gyermekükkel vagy gyermekeikkel együtt élő nők 91%-a továbbra is ebben a családszerkezetben élt 2008-ban. 9%-uk viszont egyedülálló szülővé vált (8. táblázat).

8. táblázat. A 21-50 éves (2004-ben) gyermeké(i)vel és párjával együttélők (2004-ben) nők családszerkezete 2008-ban (% ,N)

Családtípus	Megoszlás (%)	N	Megoszlás (%)	N
1,00 egyedülálló	0,8	14		
2,00 párjával házasságban	5,3	96		
3,00 párjával élettársi kapcsolatban	0,5	9		
4,00 házastársával, gyermekkel	75,0	1349	81,1	1349
5,00 élettársával, gyermekkel	9,3	167	10,0	167
6,00 egyedülálló szülőként	8,2	147	8,8	147
7,00 szülővel pár és gyermek nélkül	0,1	2		
8,00 egyéb együttélési forma	0,8	15		
Összesen	100,0	3269	100,0	1663

Forrás: Életünk Fordulópontjai demográfiai panel adatfelvétel. Saját számítás

49 A gyermeküket egyedül nevelő férfiak önálló elemzését az alacsony esetszám nem teszi lehetővé.

6. Eredmények

Az elméleti megközelítésekre és a témára vonatkozó kutatási eredményekre támaszkodva vizsgálatunkban az alábbi demográfiai és szociológia jellemzők összefüggéseit vizsgáltuk az egyszülős családszerkezet kialakulására:

- A szülő életkora
- A gyermekek száma és a legkisebb gyermek életkora
- A család összetétele: mozaik család-e vagy édesszülők nevelik a gyermekeket
- A szülők párkapcsolatának jellege: házasság vagy élettársi kapcsolat
- A gyermekkori hatások közül a szülők párkapcsolatának jellege
- Életkor az első párkapcsolat létesítésekor és az első gyermek születésekor
- Iskolai végzettség
- A férfi és a nő gazdasági aktivitása
- Jövedelmi helyzet, anyagi helyzet, megélhetés
- A lakóhely jellege
- Vallásosság

6.1. Demográfiai jellemzők

A demográfiai ismérvek sorából (a szülő életkora, a gyermekek száma és a legkisebb gyermek életkora) a gyermekek életkora mutatott kapcsolatot az egyszülős családszerkezet kialakulásával (9. táblázat).

Eredményeink kapcsolódnak azokhoz a korábbi kutatási eredményekhez, amelyek megállapítják, hogy a gyermekes családok felbomlása összefügg a gyermekek életkorával, pontosabban azzal, hogy milyen korú a családban nevelt legkisebb gyermek. Az egyszülős családdá válás kockázata azokban a családokban a legkisebb, ahol a legfiatalabb gyermek 3 év alatti. Ezután a válás kockázata a gyermek életkorával párhuzamosan növekszik, a legnagyobb azokban a családokban, ahol a legkisebb gyermek 7-14 éves. Ezután csökken a kockázat, majd a 19 éves és idősebb gyermekeket nevelők körében ismét egy kicsit megemelkedik. Ez utóbbi eredmény is összhangban van azokkal a megfigyelésekkel, miszerint az utóbbi években növekedett a hosszabb ideje tartó kapcsolatok, házasságok felbomlásának valószínűsége is.

Mindezek jól rávilágítanak arra a tényre, hogy a párkapcsolatok minősége és a párkapcsolatok felbomlása között ugyan nyilvánvaló kapcsolat van, de a válási döntéskor a párok komolyan figyelembe veszik a gyermek(ek) életkorát. Amikor a legkisebb gyermek még 3 év alatti, a párok valószínűleg még akkor sem döntenek a párkapcsolat felbontása mellett, ha a kapcsolat minősége megromlott. Persze nyilvánvalóan arról is szó van, hogy az esetek túlnyomó többségében ekkor még maga a kapcsolat

is rövidebb ideje tart, a párok erős érzelmekkel kötődnek egymáshoz, alig néhány éve döntöttek a gyermekvállalásról. A gyermek életkorának figyelembe vétele azzal is igazolható, hogy azokban a családokban, ahol a legfiatalabb gyermek 18 év feletti, magasabb a válási kockázat. Feltételezhetően ez esetben a válás gondolatának érlelődése kapcsolódik a gyermekek felnövéséhez.

9. táblázat. Az egyszülős családdá válók aránya demográfiai jellemzők szerint (% , N)

Demográfiai jellemzők	Megoszlások			N		
	2004-ben pár gyermekkel, és 2008-ban is az maradt	2004-ben pár gyermekkel, 2008-ban egyszülős	Total	2004-ben pár gyermekkel, és 2008-ban is az maradt	2004-ben pár gyermekkel, 2008-ban egyszülős	Total
<i>Korcsoportok</i>						
21-30 éves	91,7	8,3	100,0	330	30	360
31-40 éves	91,3	8,7	100,0	647	62	709
41-50 éves	90,7	9,3	100,0	539	55	594
<i>18 éves és fiatalabb gyermekek száma</i>						
Nincs ilyen korú gyermeke, csak idősebb	90,2	9,8	100,0	174	19	193
1 gyermek	90,1	9,9	100,0	590	65	655
2 és több gyermek	92,3	7,7	100,0	752	63	815
<i>A legkisebb gyermek korcsoportja</i>						
0-3 éves	93,3	6,7	100,0	401	29	730
4-6 éves	91,3	8,7	100,0	190	18	208
7-14 éves	89,4	10,6	100,0	534	63	597
15-18 éves	92,0	8,0	100,0	218	19	237
19 éves és idősebb	90,2	9,8	100,0	174	19	193

6.2. Családszerkezet, a párkapcsolat jellege

A válásokhoz, a családok felbomlásához kötődő döntéseket nyilvánvalóan befolyásolja az a tény, hogy van-e gyermek a családban. Ugyanakkor az is fontos lehet, hogy a családban nevelkedő gyermekek közös gyermekek-e, vagy vegyesen vannak közös és korábbi párkapcsolatból származó gyermekek, vagy csak az utóbbiak vannak. Az adatok arra utalnak, hogy a mozaik családok sokkal könnyebben bomlanak fel, mint

azok, amelyekben csak közös gyermekek élnek. Különösen azokban a családokban nagy az egyszülős családdá válás kockázata, ahol csak olyan gyermekek élnek, akik a párok korábbi házasságaiból, kapcsolataiból származnak (10. táblázat).

Ademográfiai irodalom egyik alaptétele, hogy az élettársi kapcsolatok bomlékonyabbak, mint a házasságok. Ez a tétel a gyermekes családok körében is igazolható: a házasságban élő gyermekes családok 7%-a, az élettársi kapcsolatban élő szülők 21%-a vált a vizsgált időszak alatt egyszülős családdá (10. táblázat). Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy az élettársi kapcsolatban élő szülők számos egyéb dimenzió mentén nem homogének: az életük különböző periódusában járhatnak, különböznek a tekintetben, hogy voltak-e már korábban házasok vagy sem, hogy született-e korábbi kapcsolatból már gyermekük vagy sem. Ez pedig befolyásolhatja a kapcsolat stabilitását. Más szavakkal az élettársi kapcsolatban élő párok közös vonása, hogy nem létesítettek házasságot, ugyanakkor az élettársi kapcsolat lehet a házasság előszobája, lehet teljes értékű megfelelője a házasságnak, és lehet egy annál lazább együttélési forma is. Feltételezhetjük, hogy az élettársi kapcsolatok bomlékonysága függ attól, hogy az élettársi kapcsolat melyik típusáról beszélünk.

Az adatok igazolják ezeket a várakozásokat. Azok az élettársi kapcsolatok, amelyekben a nők korábban még nem éltek házasságban, kevésbé könnyen bomlanak, mint azok, amelyekben elvált nők létesítik az élettársi kapcsolatot (10. táblázat).

A házasságok és az élettársi kapcsolatok felbomlását is befolyásolja, hogy a családban élő gyermekek közös gyermekek-e vagy sem. Ha csak közös gyermekek vannak, akkor a párkapcsolat felbomlásának esélye kisebb. Ugyanakkor az élettársi kapcsolatok ebben az esetben is könnyebben bomlanak, mint a házasságok. (10. táblázat).

10. táblázat. Az egyszülős családdá válók aránya családszerkezet és a párkapcsolat jellege szerint (% , N)

Családszerkezet, párkapcsolat jellege	Megoszlások			N		
	2004-ben pár gyermekkel, és 2008-ban is az maradt	2004-ben pár gyermekkel, 2008-ban egyszülős	Total	2004-ben pár gyermekkel, és 2008-ban is az maradt	2004-ben pár gyermekkel, 2008-ban egyszülős	Total
<i>Mozaik család-e?</i>						
Csak közös gyermek van	93,0	7,0	100,0	1398	106	1504
Nincs közös gyerek	72,5	27,5	100,0	66	25	91
Közös gyerek és nem közös gyerek is van	76,2	23,8	100,0	48	15	63
<i>A párkapcsolat jellege</i>						
Házasság	93,0	7,0	100,0	1349	102	1451
Élettársi kapcsolat	78,8	21,2	100,0	167	45	212

<i>A párkapcsolat jellege és az élettársi kapcsolatban élők családi állapota</i>						
Házasság	93,0	7,0	100,0	1349	102	1451
Élettársi kapcsolatban – korábban nem volt házas	83,8	16,2	100,0	98	19	117
Élettársi kapcsolatban – korábban házas volt	72,6	27,4	100,0	69	26	95
<i>A párkapcsolat jellege, mozaik család-e?</i>						
Házasság, csak közös gyerek van	93,5	6,5	100,0	1285	89	1374
Házasság, nincs közös gyerek vagy közös gyerek és nem közös gyerek is van	83,3	16,7	100,0	60	12	72
Élettársi kapcsolat, csak közös gyerek van	86,9	13,1	100,0	113	17	130
Élettársi kapcsolat, nincs közös gyerek vagy közös gyerek és nem közös gyerek is van	65,9	34,1	100,0	54	28	82

6.3. A gyermekkori család, a családalapítás első lépései

Az egyszülős családok kialakulására gyengén hat az a tény, hogy gyermekkorban egy vagy két szülő nevelte-e az érintetteket. Nagyobb jelentősége van viszont annak, hogy az első tartós párkapcsolat kialakításakor hány éves volt valaki, és annak is, hogy hány évesen született az első gyermeke. Azoknak a nőknek a körében, akik első tartós párkapcsolatuk létesítésekor 19 évesek vagy ennél fiatalabbak voltak, nagyobb a kockázata az egyedülálló szülővé válásnak, és ugyanilyen kapcsolatot mutat az első gyermek születése és az egyszülős családdá válás is (11. táblázat).

11. táblázat. Az egyszülős családdá válók aránya a gyermekkori család, az első párkapcsolat, az első gyermekvállalás életkora szerint (% , N)

Gyermekekori család, első párkapcsolat, első gyermekvállalás életkora szerint	Megoszlások			N		
	2004-ben pár gyermekkel, és 2008-ban is az maradt	2004-ben pár gyermekkel, 2008-ban egyszülős	Total	2004-ben pár gyermekkel, és 2008-ban is az maradt	2004-ben pár gyermekkel, 2008-ban egyszülős	Total
<i>Gyermekekori család. Szülei váltak-e?</i>						
A szülők nem váltak el	91,6	8,4	100,0	1257	116	1373
A szülők elváltak vagy sohasem éltek együtt	89,3	10,7	100,0	243	29	272
<i>Első tartós párkapcsolat létesítésekor hány éves volt?</i>						
19 éves vagy fiatalabb	88,7	11,3	100,0	550	70	620
20-22 éves	91,6	8,4	100,0	567	52	619
23-25 éves	93,6	6,4	100,0	250	17	267
26 éves vagy idősebb	94,1	5,9	100,0	144	9	153
<i>Első gyermeke születésekor hány éves volt?</i>						
19 éves vagy fiatalabb	89,3	10,7	100,0	276	33	309
20-22 éves	89,4	10,6	100,0	481	57	538
23-25 éves	92,1	7,9	100,0	385	33	418
26 éves vagy idősebb	93,9	6,1	100,0	371	24	395

6.4. Iskolai végzettség

Az iskolai végzettség szerinti különbségek szignifikánsak (12. táblázat). Az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében nagyobb az egyszülős családdá válás kockázata. Ugyanakkor a különbségek egy része feltételezhetően megmagyarázható azzal, hogy az élettársi kapcsolatban és a mozaik családban élők aránya iskolai végzettségi szintek szerint különbözik. Az élettársi kapcsolatban és a mozaik családban élők körében pedig lényegesen magasabb a válás kockázata. A magasabb iskolai végzettségűek jellemzően később is alapítanak családot, ami szintén csökkenti az egyszülős családdá válás kockázatát.

12. táblázat. Az egyszülős családdá válók aránya iskolai végzettség szerint (% , N)

Iskolai végzettség	Megoszlások			N		
	2004-ben pár gyermekkel, és 2008-ban is az maradt	2004-ben pár gyermekkel, 2008-ban egyszülős	Total	2004-ben pár gyermekkel, és 2008-ban is az maradt	2004-ben pár gyermekkel, 2008-ban egyszülős	Total
Legfeljebb 8 általános	88,9	11,1	100,0	279	35	314
Szaktanárképző	89,0	11,0	100,0	395	49	444
Érettségi	91,9	8,1	100,0	519	46	565
Diploma	95,0	5,0	100,0	323	17	340

6.5 A párok gazdasági aktivitása

A gazdasági aktivitás tekintetében a nők, a férfiak és a párok aktivitását is vizsgáltuk. Összességében azt lehet mondani, hogy azoknak a párkapcsolatban élő gyermekes nőknek volt a legmagasabb kockázata az egyedülálló szülővé válásra, akik maguk dolgoztak, de férjük inaktív volt. A dolgozó nők közül is a fizikai munkát végzők és a vállalkozók körében volt magasabb az egyedülálló szülővé válók aránya (13. táblázat).

A nem dolgozó nők körében fontos megkülönböztetni a gyermekgondozási szabadságon levő nőket az egyéb inaktív státuszúaktól. A gyermekgondozási szabadságon levő nők körében némiképpen alacsonyabb az egyedülálló szülőkké válók aránya, ami a korábbi adatok alapján azzal függ össze, hogy ezekben a családokban kisebbek még a gyermekek, amikor is a válás kockázata alacsonyabb. A legkisebb valószínűséggel azok a nők válnak egyedülálló szülővé, akik otthon vannak még gyermekükkel/gyermekükkel, férjük pedig dolgozik. Az ebbe a csoportba tartozó, párkapcsolatban élő nők 6%-a volt az első megfigyelési időpont után négy évvel egyedülálló szülő. Ennél valamivel magasabb (7%) volt a mutató értéke azokban az esetekben, ahol a nő nem dolgozott (de nem gyermekgondozási szabadságon volt), a férje viszont igen. Azokban a párkapcsolatokban, ahol mindketten dolgoztak, négy év múlva a nők 9%-a már egyedül nevelte gyermekét/gyermekét. Előzetesvárakozásainkkal ellentétben ettől alig különbözik (10%) azokban a családokban a mutató értéke, ahol a férj és feleség sem dolgozik. Nyilvánvalóan ez a munkaerőpiaci pozíció szűkös anyagi helyzettel jár együtt, ami növelhetné a válás kockázatát. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a család munkaerőpiacról való kizáródása megnehezíti a válás melletti döntést, hiszen akkor tovább romlik a család szétváló részeinek anyagi helyzete. Kutatásunk egyik legérdekesebb

eredménye, hogy a párok gazdasági aktivitását tekintve kimagaslóan legnagyobb volt az egyszülős családokká válók aránya, azokban a családokban, ahol az első megfigyelési időpontban a nő dolgozott, a férfi viszont nem. Ezeknek a családoknak négy évvel később már 17%-a csonka család volt. Ez feltehetően azzal magyarázható, hogy ez a fajta munkaerőpiaci asszimetria, már önmagában is komoly feszültségforrás egy olyan társadalomban, ahol erőteljesen élnek a tradicionális szerepelvárások, amelyben sokkal elfogadhatóbb ha egy családban a férfi dolgozik, a nő pedig nem, mintha ez fordítva történik. Emellett közismert tény, hogy a válásra vonatkozó döntéseket az esetek döntő többségében a nők hozzák meg. A család munkaerőpiaci részvételének ez a mintázata pedig válás esetén sokkal kevésbé jelent anyagi kockázatot a munkaerőpiacon aktív nő számára, hiszen ő maga kereső, férjének pedig nincs jövedelme. Így válás esetén anyagi helyzetük kevésbé romlik, mint azokban a családokban, ahol mindketten vagy csak a férfi dolgozik.

13. táblázat. Az egyszülős családdá válók aránya a párok gazdasági aktivitása szerint (%N)

A párok gazdasági aktivitása	Megoszlások			N		
	2004-ben pár gyermekkel, és 2008-ban is az maradt	2004-ben pár gyermekkel, 2008-ban egyszülős	Total	2004-ben pár gyermekkel, és 2008-ban is az maradt	2004-ben pár gyermekkel, 2008-ban egyszülős	Total
<i>Gazdasági aktivitás</i>						
Dolgozik	90,1	9,9	100,0	924	101	1025
Gyermekgondozási szabadságon van	93,4	6,6	100,0	338	24	362
Egyéb inaktív	92,5	7,5	100,0	248	20	268
<i>Gazdasági aktivitás 2.</i>						
Dolgozik, vállalkozó	86,7	13,3	100,0	72	11	83
Dolgozik, fizikai munkás	84,8	15,2	100,0	324	58	382
Dolgozik, szellemi, vezető	93,9	6,1	100,0	77	5	82
Dolgozik, szellemi, beosztott	94,0	6,0	100,0	331	21	352
Nem dolgozik	93,0	7,0	100,0	585	44	629
<i>A férj vagy élettárs aktivitása</i>						
Dolgozik	92,0	8,0	100,0	1300	113	1413
Nem dolgozik	86,4	13,6	100,0	216	34	250

<i>A férj vagy élettárs aktivitása 2.</i>						
Dolgozik, vállalkozó	91,2	8,8	100,0	238	23	261
Dolgozik, fizikai munkás	91,0	9,0	100,0	737	73	810
Dolgozik, szellemi, vezető	95,2	4,8	100,0	139	7	146
Dolgozik, szellemi, beosztott	94,1	5,9	100,0	176	11	187
Nem dolgozik	86,4	13,6	100,0	216	34	250
<i>A pár gazdasági aktivitása</i>						
Nő és párja is dolgozik	91,2	8,8	100,0	812	78	890
Nő dolgozik, párja nem	83,0	17,0	100,0	112	23	135
Nő anyaságin, férfi dolgozik	94,0	6,0	100,0	298	19	317
Nő és a párja sem dolgozik	90,4	9,6	100,0	104	11	115
Nő nem dolgozik, a párja dolgozik	92,9	7,1	100,0	183	14	197

6.6 Anyagi viszonyok

Az anyagi helyzet egyik fontos faktora a jövedelem, ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a jövedelmi szint a szükségletekkel, a fogyasztással együtt válik a megélhetés fontos jellemzőjévé. Az anyagi helyzetet jelző mutatók sorában a relatív jövedelmi pozíciót vizsgáltuk, illetve két olyan mutatót, amely a megélhetési feszültségekre utal: az egyik mutató azt jelzi, hogy a család hogyan tud kijönni a jövedelméből, a másik pedig arra utal, hogy vannak-e a családnak rezsifizetési problémái. Végül az életszínvonallal való elégedettség és az egyszülős családdá válás összefüggéseit vizsgáltuk.

A relatív jövedelmi helyzet kategóriái szerint nem voltak lényeges különbségek, ugyanakkor a megélhetési mutatók erőteljesen differenciáltak. Azokban a családokban, ahol úgy érezték, hogy jövedelmükből nehezen jönnek ki, nélkülözések között vagy hónapról hónapra élnek, rezszi költségeiket nem mindig tudták fizetni, jelentősen magasabb volt azoknak a nőknek az aránya, akik négy év múlva egyedül nevelték gyermekeiket, mint azoknak a körében, akiknek ilyen problémáik nem voltak. Ugyanígy erőteljes volt az összefüggés az életszínvonallal való elégedettség és az egyszülős családdá válás között (14. táblázat).

14. táblázat. Az egyszülős családdá válók aránya anyagi helyzet szerint (% , N)

Anyagi helyzet	Megoszlások			N		
	2004-ben pár gyermekkel, és 2008-ban is az maradt	2004-ben pár gyermekkel, 2008-ban egyszülős	Total	2004-ben pár gyermekkel, és 2008-ban is az maradt	2004-ben pár gyermekkel, 2008-ban egyszülős	Total
<i>Ekvivalens jövedelem tercilisek</i>						
Alsó	90,2	9,8	100,0	471	51	522
Középső	91,2	8,8	100,0	466	45	511
Felső	92,1	7,9	100,0	475	41	516
<i>Hogyan tudnak kijönni a jövedelmükből?</i>						
Nélkülözések között élnek	75,6	24,4	100,0	31	10	41
Hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak	86,5	13,5	100,0	198	31	229
Beosztással épphogy kijönnek a pénzükből	91,2	8,8	100,0	698	67	765
Elfogadhatóan élnek	93,7	6,3	100,0	548	37	585
Gondok nélkül élnek	93,0	7,0	100,0	40	3	43
<i>Előfordult-e, hogy nem tudták fizetni a rezsiköltséget</i>						
Igen	84,2	15,8	100,0	267	50	317
Nem	92,8	7,2	100,0	1245	97	1342
<i>Az életszínvonallal való elégedettség 0-10 skálán</i>						
0-3	83,2	16,8	100,0	153	31	184
4-7	91,2	8,8	100,0	942	91	1033
8-10	94,6	5,4	100,0	419	24	443

6.7. Településtípus

A településtípus és az egyszülős családdá válás közötti kapcsolat nem túl erős, a település jogállása szerint képzett kategóriák között nincsenek jelentős különbségek. Ugyanakkor az megállapítható, hogy Budapesten és a nagyvárosokban magasabb, a kisebb városokban, a községekben pedig alacsonyabb a mutató értéke (15. táblázat).

15. táblázat. Az egyszülős családdá válók aránya településtípus szerint (%N)

Településtípus	Megoszlások			N		
	2004-ben pár gyermekkel, és 2008-ban is az maradt	2004-ben pár gyermekkel, 2008-ban egyszülős	Total	2004-ben pár gyermekkel, és 2008-ban is az maradt	2004-ben pár gyermekkel, 2008-ban egyszülős	Total
Budapest	87,0	13,0	100,0	221	33	254
Megyei jogú város	89,8	10,2	100,0	342	39	381
Egyéb város	91,3	8,7	100,0	524	50	574
Község	90,2	9,8	100,0	696	76	772

6.8. Vallásosság

A házasságok stabilitását meghatározó tényezőkkel foglalkozó elméletek és empirikus kutatások általában fontos faktornak tekintik a vallásosság kérdését. Az élettársi kapcsolatok vonatkozásában ritkább ennek a vizsgálata, hiszen a vallásosság már azt is jelentős mértékben befolyásolja, hogy valaki a házasságot vagy az élettársi kapcsolatot választja együttélési formaként.

Kutatási eredményeink a gyermekes családok párkapcsolati stabilitásának vonatkozásában is mutatják a vallásosság szerepét, noha ez a hatás nem túl erős, pontosabban a vallásosság „típusa” szerint különbözik. Az egyszülős családdá válás esélye ugyanis egyforma volt azok körében, akik magukat „nem vallásosnak mondták” illetve „a maguk módján vallásosnak tekintették”. Alacsonyabb érték csak azok körében volt mérhető, akik az egyház tanítását követő vallásosságot tekintették magukra jellemzőnek.

16. táblázat. Az egyszülős családdá válók aránya a vallásosság szerint (%N)

Vallásosság	Megoszlások			N		
	2004-ben pár gyermekkel, és 2008-ban is az maradt	2004-ben pár gyermekkel, 2008-ban egyszülős	Total	2004-ben pár gyermekkel, és 2008-ban is az maradt	2004-ben pár gyermekkel, 2008-ban egyszülős	Total
Vallásos vagyok, az egyház tanítását követem.	94,8	5,2	100,0	146	8	154

Vallásos vagyok a magam módján	91,0	9,0	100,0	948	94	1042
Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e	84,0	16,0	100,0	42	8	50
Nem vagyok vallásos	90,8	9,2	100,0	355	36	391

6.9. Többváltozós hatások

A többváltozós modellekben csak azokat a demográfiai és szociológiai ismérveket szerepeltettük, amelyek a kétváltozós vizsgálatokban szignifikáns kapcsolatot mutattak az egyszülős családdá válással. Kihagytuk a modellekből azokat az ismérveket is, amelyeknek szignifikáns hatása volt ugyan, de ugyanarra a jelenségre utaltak egy kicsit más aspektusból. Ezekben az esetekben a legerősebb kapcsolatot mutató ismerv került a modellbe. A gyermekek számára és a legkisebb gyermek életkorára vonatkozó ismérveket összevontuk, és interakciós változóként jelenítettük meg a többváltozós modellekben. Az alacsony esetszám miatt a 19 év alatti gyermekek számára vonatkozó változóban csak az egy gyermekeseket és a kettő vagy több gyermeket nevelőket különböztettük meg.

A modellépítés során elsőként a demográfiai jellegű adatokat vontuk be a magyarázó változók körébe, majd a család szerkezetére, a párkapcsolat jellegére vonatkozóakat, ezt követte az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás, az anyagi helyzet és végül a településtípus változók beépítése.

A végső modell azt mutatja, hogy a referencia csoporthoz képest azokban a családokban szignifikánsan magasabb az egyszülős családdá válás kockázata, ahol csak egy gyermeket nevelnek és a gyermek 7-14 év közötti. Ez tulajdonképpen megerősíti azokat a korábbi hazai és nemzetközi kutatási eredményeket is, amelyek azt állapították meg, hogy a válás kockázata az egy gyermeket nevelők körében magas, ezen belül is azokban a családokban, ahol a gyermek már „kicsit nagyobb”, iskoláskorú. A 14 éven felüli gyermeket nevelők szignifikánsan magasabb esélyhányadosa azonban a végső modellben már „eltűnik”. A referencia csoporthoz képest szignifikánsan nagyobb esélye van az egyszülős családdá válásra azoknak a családoknak is, ahol két vagy több gyermeket nevelnek és a kisebbik gyermek 4-14 év közötti. Hozzá kell tenni, hogy eredményeinket feltehetően árnyalta volna, ha a két és több gyermeket nevelők csoportját szét tudjuk bontani a gyermekek száma szerint. A korábbi kutatások ugyanis azt jelzik, hogy nem csak az egy gyermekesek, hanem a nagycsaládosok válási kockázata is magasabb a két gyermekes családokhoz képest (Földházi, 2008).

További kutatási irány lehet az is, ha nem csak a legfiatalabb, hanem a legidősebb gyermek életkora szerint is vizsgálódunk. Több, a demográfiai magatartással foglalkozó megközelítés, empirikus kutatás is jelezte, hogy az elsőszülött gyermek „hatása” bizonyos esetekben sokkal erősebbnek bizonyul, mint a további gyermekeké (Waite & Lillard, 1991).

Minden modellben a legerősebb hatása a család szerkezetére vonatkozó ismérvnek volt, pontosabban annak, amely azt vizsgálta, hogy mozaik családról van-e szó vagy sem. Referencia csoportnak azokat tekintettük, akiknek a családjában csak közös gyermekek éltek, azaz azokat a családokat, ahol a gyermekeket édesszüleik nevelték. Ehhez képest jelentősen nagyobb volt az esélye az egyszülős családdá válásnak ott, ahol nem volt közös gyermek, és még ennél is nagyobb volt az esélyhányados értéke azokban a családokban, ahol közös és nem közös gyermekek egyaránt nevelkedtek. Bár nyilvánvalóan ez az eredmény további kutatásokat igényel, ennél a pontnál érdemes visszakapcsolódnunk azokhoz a kiinduló kérdésekhez, amelyeket a tanulmány elején felvetettünk. Ez az eredmény ugyanis azt mutatja, hogy az egyszülős családdá válás kockázata azokban a családokban a legmagasabb, ahol már korábban is volt válás, mégpedig olyan válás, ahonnan legalább az egyik fél gyermeket hozott az új kapcsolatba. Ha tehát azt a kérdést tesszük fel, hogy az egyszülős családmodellre inkább az a jellemző, hogy a társadalom széles rétegeit érinti viszonylag kevésszer vagy keveseket többször, akkor ezek az eredmények inkább az utóbbit támasztják alá.

A párkapcsolat jellegére vonatkozó hatás részben a várt eredményt hozta. Az élettársi kapcsolatok ebben a megközelítésben is bomlékonyabbnak bizonyultak, mint a házasságok. A gyermekek léte tehát nem változtatja meg azt a több kutatásban is feltárt hatást, hogy azok, akik élettársi kapcsolatban élnek, nagyobb arányban bontják fel kapcsolatukat, mint akik házasságban. A többváltozós modellben ugyanakkor azt nem sikerült kimutatnunk, hogy az élettársi kapcsolatban élők körében azoknak van nagyobb esélye a párkapcsolat felbontására, akik már voltak házások. Azt feltételeztük ugyanis, hogy ha az élettársi kapcsolatok különbözőek a funkciójukat illetően (házasság előszobája, házassággal egyenrangú, házasság utáni lazább párkapcsolati forma stb.), akkor abban is különbözniük kell, hogy milyen eséllyel bomlanak fel. Hipotézisünk az volt, hogy azok a nők, akik már voltak házások, nagyobb eséllyel válnak egy második, harmadik stb. kapcsolatban egyszülőssé, mint akik még nem éltek házasságban. Több oka lehet annak, hogy miért nem sikerült ezt az állítást bizonyítanunk. Az egyik magyarázat kétségkívül az, hogy a különböző funkciót betöltő élettársi kapcsolatok abban nem különböznek egymástól, hogy milyen valószínűséggel bomlanak fel. Ugyanakkor lehetséges az is, hogy nem megfelelően operacionalizáltuk a kérdést, azaz a különböző funkciót betöltő élettársi kapcsolatokat nem lehet azzal az egyszerű méréssel azonosítani, hogy a benne élők voltak-e már korábban házások vagy sem.

Az iskolai végzettség hatása a végső modellben szignifikánsnak bizonyult. A diplomásokat tekintettük referencia csoportnak. Hozzájuk képest azok, akik legfeljebb általános iskolai, vagy szakiskolai végzettséggel rendelkeztek, szignifikánsan nagyobb eséllyel váltak egyszülőssé. Az iskolai végzettség hatására vonatkozóan kétféle hipotézist is megfogalmaztunk. Az egyik szerint minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál nagyobb az esélye annak, hogy párkapcsolata felbomoljék és egyedül nevelje tovább gyermekét/gyermekait. Ennek az az oka, hogy a képzetesebb nők egzisztenciális függetlensége megengedi azt a döntést, hogy egy megromlott párkapcsolatot felbontsanak. A másik hipotézis szerint viszont az alacsonyabb végzettségűek kockázata nagyobb. Ennek alapvető oka, hogy az alacsonyabb végzettségűek körében gyakoribbak

az anyagi jellegű problémák, számosabbak az alkoholizmussal összefüggő gondok⁵⁰, amelyek a kapcsolatok megromlásához vezethetnek, ez pedig az elválás kockázatát rejt magában. Adataink tanulsága szerint inkább ez utóbbi hipotézis nyert alátámasztást.

A gazdasági aktivitásra vonatkozó legfontosabb megállapításunk a több változós modellben is megerősítést nyert. Az egyszülős családdá válást leginkább az valószínűsíti, ha a pár női tagja dolgozik, a férfi viszont nem. Ennek lehetséges okait a tanulmány korábbi fejezetében részletesen kifejtettük.

Az anyagi helyzetre vonatkozó ismérvek közül a többváltozós modellekbe kettőt építettünk be. A megélhetésre vonatkozó kérdés és az életszínvonalal való elégedettség mutatója szignifikáns hatásokat mutatott, bár a fentebb ismertetett hatásoknál ez esetben gyengébbeket mértünk.

A település jogállását tekintve a községeket tettük meg referencia kategóriának. A községekben élőkhez képest a budapestiek egyszülős családdá válásának voltak szignifikánsan nagyobb esélyei.

17. táblázat. Többváltozós hatások az egyszülős családdá válásra

Demográfiai és szociológiai ismérvek	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
<i>18 éves és fiatalabb gyermekek száma és a legkisebb gyermek korcsoportja</i>					
2 és több gyermek és a fiatalabb 0-3 év közötti	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.
2 és több gyermek és a fiatalabb 4-6 év közötti	2,014 [^]	1,967 ^{^^}	ns	ns	2,123 [^]
2 és több gyermek és a fiatalabb 7-14 év közötti	2,011 [*]	1,984 [*]	ns	ns	1,985 [^]
2 és több gyermek és a fiatalabb 15-18 év közötti	ns	ns	ns	ns	ns
1 gyermek, aki 0-3 év közötti	ns	ns	ns	ns	ns
1 gyermek, aki 4-6 év közötti	ns	ns	ns	ns	ns
1 gyermek, aki 7-14 év közötti	2,877 ^{**}	2,902 ^{**}	2,657 [*]	2,628 [*]	2,685 [*]
1 gyermek, aki 15-18 év közötti	2,008 [^]	1,989 [^]	ns	ns	ns
A gyermek(ek) 18 év feletti	2,352 [*]	2,277 [*]	ns	ns	ns
<i>Mozaik család-e?</i>					
Csak közös gyermek van	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.
Nincs közös gyerek	2,724 ^{***}	2,771 ^{**}	2,985 ^{**}	2,696 ^{**}	2,870 ^{***}
Közös gyerek és nem közös gyerek is van	4,210 ^{***}	4,038 ^{***}	4,003 ^{***}	4,052 ^{***}	4,457 ^{***}

50 Az alkoholizmus és az iskolai végzettség, az alkoholizmus és a jövedelmi helyzet összefüggéseiről lásd pl. Elekes, 2012.

II. Egyes családformák sajátosságai

<i>A párkapcsolat jellege</i>					
Házasság	ref.	ref.	ref.	ref.	ref.
Élettársi kapcsolat – korábban nem volt házas	2,522**	2,356**	2,441**	2,631**	2,092*
Élettársi kapcsolat – korábban volt már házas	2,560**	2,354**	2,239*	2,326*	2,090*
<i>Iskolai végzettség</i>					
Legfeljebb 8 általános		1,898*	2,088*	ns	1,993^
Szaktanúsok		1,869*	1,894*	ns	1,860^
Érettségi		ns	ns	ns	ns.
Diploma		ref.	ref.	ref.	ref.
<i>A pár gazdasági aktivitása</i>					
Nő és párja is dolgozik			ref.	ref.	ref.
Nő dolgozik, párja nem			2,196**	2,045**	2,032**
Nő anyaságin, férfi dolgozik			ns	ns	ns
Nő és a párja sem dolgozik			ns	ns	ns
Nő nem dolgozik, a párja dolgozik			0,577^	0,569^	ns
<i>Hogyan tudnak kijönni a jövedelmükből?</i>					
Nélkülözések között élnek vagy hónapról hónapra anyagilag gondjai vannak				1,662^	1,712^^
Beosztással épphogy kijönnek a pénzükből				ns.	ns.
Elfogadhatóan élnek vagy gondok nélkül élnek				ref.	ref.
<i>Az életszínvonalal való elégedettség 0-10 skálán</i>					
0-3				2,035*	1,928^
4-7				ns.	ns.
8-10				ref.	ref.
<i>Településtípus</i>					
Budapest					2,070*
Megyei jogú város					ns
Egyéb város					ns
Község					ref.

Tanulmányunkban az egyszülős családstruktúra kialakulásának társadalmi beágyazottságát vizsgáltuk panel adatok segítségével. Ez a megközelítés lehetőséget adott olyan adatok megfigyelésére, amelyek időben változnak, és amelyek retrospektív kérdésmódszerekkel torzítási lehetőséget hordoznának magukban. Kutatásunk másik

hangsúlyos eleme a családi szintű ismérvek megfigyelése, amelyre szintén az adatgyűjtés panel jellege adott lehetőséget, hiszen nem csak az egyszülős családszerkezetben élő szülő demográfiai és szociológiai ismérveit ismerjük, hanem a családból kiváló szülőét is, és képet kaphatunk a család azon időszakra vonatkozó adatairól is, amikor a két szülő még együtt nevelte a gyermekét.

Kutatásunk két legfontosabb megállapítása, hogy a mozaik családok nagyobb eséllyel bomlanak szét, mint azok, ahol csak közös gyermekek vannak, illetve hogy a gazdasági aktivitás vonatkozásában nem csupán a pár tagjainak aktivitása játszik meghatározó szerepet az egyszülős családok kialakulásában, hanem a gazdasági aktivitás asszimmetriája is, nevezetesen azokban a családokban a legnagyobb az elválás kockázata, ahol az nő dolgozik, a férfi viszont nem. Ezek az eredmények jól kapcsolhatók több külföldi kutatási eredményhez is, amelyek kimutatták, hogy nem csak a családi jövedelem nagysága meghatározó az egyszülős családdá válás kialakulása szempontjából, hanem az is, hogy milyen a jövedelem szerkezete abból a szempontból, hogy a férfi vagy nő keres-e többet, azaz ki hogyan járul hozzá a családi bevételekhez. Ez lényegében ugyanúgy kapcsolható a családon belüli erőforrások megoszlásának, a családon belüli szerepek, szimmetriák és asszimetriák kérdéséhez, mint a munkaerőpiaci részvétel.

Tanulmányunk elején felvetettük azt a gondolatot, hogy az egyszülős családokról alkotott képünk nagy hiányossága, hogy nem tudjuk pontosan, mennyien vannak azok, akik gyermekük/gyermekük születése óta egyszülős családban élnek, és mennyien azok, akik azzá válnak. Arról sincsen képünk, hogy mennyien érintettek az életpályájuk során az egyszülős családszerkezetben. Erre vonatkozóan ugyan közöltünk néhány adatot, becslést, ugyanakkor ezeknek az adatoknak a különböző időszakokra való kiszámítása adhatna árnyaltabb képet, hiszen csak időbe ágyazva lehetne megítélni, hogy e vonatkozásban milyen folyamatok zajlanak a magyar családok körében. Reményeink szerint az Életünk Fordulópontjai adatfelvétel hosszabb időtávjának elemzésével ezek a hiányosságok tovább mérsékelhetőek.

Szakirodalom

- Andersson, G. (2002): Children's experience of family disruption and family formation: Evidence from 16 FFS countries. *Demographic Research*. Volume 7, Article 7. 343-364. Hozzáférhető: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol7/7/7-7.pdf> [letöltve: 2013-09-04]
- Bradshaw, J. & Millar, J. (1991): Lone Parent Families in the UK. Department of Social Security Research Report No. 6. London: HMSO.
- Elekes, Zs. (2012): Alkoholfogyasztás Magyarországon az ELEF2009 adatai alapján. In: *Európai Lakossági Egészségfelmérés. Tanulmányok II.* 73-89.

- Feng, D., Giarrusso, R., Bengtson, V. L. & Frye, N. (1999): Intergenerational transmission of marital quality and marital instability. *Journal of Marriage and Family*. 61(2) 451-463.
- Földházi, E. (2008): *Az első házasságkötés után. A párkapcsolatok dinamikája, egyszülős családok kialakulása és megszűnése Magyarországon a 20. század második felében*. PhD értekezés. Budapest: Corvinus Egyetem.
- Földházi, E. (2009): Válás. In: Monostori J., Óri P., S. Molnár E. & Spéder Zs. (Szerk.) *Demográfiai Portré 2009*. KSH NKI.
- de Graaf, P. M. & Kalmijn, M. (2006): Change and Stability in the Social Determinants of Divorce: A Comparison of Marriage Cohorts in the Netherlands. *European Sociological Review*. 22 (5). 561-572.
- Harcza, I. (2009): *Változó háztartások, változó megélhetési pozíciók. Módszertani elemzés panelvizsgálatok alapján*. Budapest: KSH. Hozzáférhető: http://tudasbazis.org.hu/doktar/makrogazdasag/megelhetesi_poziciok.pdf [letöltve: 2013-09-04]
- Harcza, I. (2013): A családszerkezeti átalakulások és családi kohézió trendjei a gyermekes családokban, az utóbbi negyedszázadban. (kézirat)
- Kamarás, F. (1997): The Long Term Impact of Divorce on Adult Children. Paper prepared for the General Population Conference, Beijing, China, 11-17 October 1997.
- Lehmann P. & Wirtz C. (2004): Household formation in the EU – Lone parents. *Statistics in focus. Population and Social Conditions*. 3-5.
- Liu, G. & Vikat, A. (2004): Does divorce risk depend on spouses' relative income? Rosstock: Max Planck Institute for Demographic Research Hozzáférhető: http://www.demogr.mpg.de/papers/workshops/041125_paper07.pdf [letöltve: 2013-08-15]
- McKay, S. (2002): The Dynamics of Lone Parents, Employment and Poverty in Great Britain. *benefits.org.uk* Hozzáférhető: <http://www.benefits.org.uk/loneparentdynamics.pdf> [letöltve: 2013-09-04]
- S. Molnár, E. (2010): Párkapcsolat létesítését/megszüntetését érintő magatartási normák változásának megfigyelése. *Demográfia*. LIII. 2-3. 234-275.
- Murinkó L. & Földházi E. (2012): Háztartás- és családszerkezet. In: Óri P. – Spéder Zs. (szerk.) *Demográfiai Portré 2012*. Budapest: KSH NKI. 113-123.
- Phillips, R. (2004): *Amit Isten összekötött... A válás rövid története*. Budapest: Osiris.
- Rogge, J-U. (1993): *Kell a gyerekeknek a korlát*. Budapest: Park.
- Waite, L. J. & Lillard, L. A. (1991): Children and Marital Disruption. *The American Journal of Sociology*. 96. 4. Jan. 930-953.
- Vaskovics L. (2002): A család fejlődése Európában. *Educatio*. 3. 349-364.